

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Антония Веселинова Велкова-Гайдаржиева

ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ -

член на Научно жури по процедура за официална защита на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

по професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по ... (Методика на обучението по литература)

Данни за докторантурата и докторанта

Предложеният дисертационен труд на тема „Българският модернизъм в обучението по литература – културни контексти и модели на четене“ е обсъден и приет от разширен състав на Катедрен съвет на заседание на Катедрата по методика на СУ „Св. Климент Охридски“, проведено на 28. 05. 2021 г. Всички членове единодушно гласуват за насрочването на защита за присъждане на образователната и научна степен „доктор“.

В процеса на написването на дисертацията няма допуснати нарушения. Трудът е актуален, концептуално промислен и отворен за нови дописвания от теоретико-методологическо и интерпретаторско естество.

Методий Първанов Кирилов е докторант към Катедрата по методика към СУ „Св. Климент Охридски“ от 2012 г. с научен ръководител проф. д-р Владимир Атанасов. Като през годините – от 2002 г. досега той е практикувал преподавателската работа в различни училища в гр. Годеч и в гр. София. Бил е възпитател, учител по български език и литература, Старши учител по български език и литература, заместник-директор по учебната част. Биографията му на дългогодишен и доказал се учител е гарант за задълбочените му наблюдения върху учебния процес и по-конкретно върху преподаването, но и „рецепцията“ на българския модернизъм от младите поколения в училищна среда.

Данни за дисертацията. Научни приноси. Забележки

На първо място ми се иска да отбележа, че темата на дисертационния труд е навременно избрана, тъй като „българският модернизъм в обучението по литература“ е препъникамък както за преподавателите, така и за учениците десетилетия наред. Знаем, че още в годините, когато кандидат-студентите пишеха литературноинтерпретативни съчинения, зададените теми върху творчеството на П. П. Славейков или П. К. Яворов неминуемо предизвикваха паника, объркване и даже пълно безсилие за създаване на текст. Модернизмът е сред най-сложните и най-трудно усвоимите направления в литературата и изкуствата не само като чисто художествена практика, но и като категориално-понятиен апарат. Така че насочването на М. Кирилов към въпросната проблематика е епистемологически важен избор.

И тъй като, както споменах, модернизмът е достатъчно сложно – и в художествено-естетически, и в критико-теоретически аспект – явление, очакванията ми бяха за една по-усложнена композиция на дисертационния труд, с повече „разклонения“, подглави и т.н. За

сметка на това дисертантът е намерил свой алгоритъм, за да структурира работата чрез предварително обмислени и повтарящи се във всяка част „стъпки“.

Разбира се, че във всяко изследване е важен уводът, който запознава не само с предмета, целите, задачите, но и с концептуално-понятийната, теоретико-методологическата рамка.

Българският литературен модернизъм в методическа перспектива не е бил предмет на самостоятелна разработка и това прави изследването целенасочено, продуктивно, запълващо определена празнота в методическото усвояване на модернистичното ни наследство. Лично аз приветствам решението на автора да съвместява, да успоредява литературоведското и методическото познание, а не да ги разглежда като напълно обособени една от друга изследователски зони. Прокараният в цялата работа акцент върху критико-рецептивните текстове от различни времена е сред приносите и сполуките на разработката. Важно е и уточнението, което прави дисертантът, че критическият прочит включва коментар на синхронни и диахронни литературнокритически постановки, от една страна, и „аналитично, селективно и съпоставително четене на литературни текстове“, от друга.

Що се отнася до маркираните в уводните страници теоретици и критици на модернизма – д-р К. Кръстев, Димо Кьорчев, Иван Андрейчин – към тях е нужно да се добавят ред още имена. Трудно е да се историзира и проблематизира българският литературен модернизъм – без да се има предвид стореното от Иван Радославов например. Или, що се отнася до съвременните изследвания, свързани с модернизма – учудваща е липсата на книгата на Виолета Русева от 1993 г. „Аспекти на модерността в българската литература през 20-те години“, която изцяло се вписва и би била идейнопродуктивна за дисертационната разработка.

Напълно резонно – с оглед на дисциплинираното изложение – авторът съсредоточава своя коментар при образователния прочит до учебници и христоматии, които са „институционализирани“ от съответното Министерство – в зависимост от историческия контекст.

Коректно и прецизно са формулирани съответно обектът, предметът, целите, задачите, методите и очакваните резултати от изследването. Отново ще повторя, приносните моменти в работата не са толкова свързани с „изясняване същността и поетиката на българския литературен модернизъм“, както и с влиянието на европейската традиция върху него, нещо, което е направено в редица ключови литературоведски трудове от авторитетни български учени, а как се адаптират, „транспонират“ литературоведските натрупвания при изучаване на модернизма в средното училище.

Сред използваните методи бих открила „контрастивния“ – „за установяване на различията в представянето на модернизма в българското училище до преди Девети септември, по време на тоталитарния период, както и след 1989 г.“.

Както сочи надсловът на първа глава, в нея се представят в конспективен вид постановките на български и чужди изследователи на модерността и модернизма, изяснява се обхватът на понятийния апарат. Може да се каже, че е направен един строен преглед на важни

концептуални трудове върху литературния модернизъм, макар че обхванатите изследвания, както посочих по-горе, могат да бъдат „умножени“.

Тръгва се от „генеалогията“ на понятията „модерен“ и „модернизъм“ и тяхната първа поява в българската социокултурна среда, но също така и допълнителната им смислова натовареност в различни времена. Така или иначе модернистичното съзнание се свързва с кризата на позитивистичното мислене, с еманципацията на Аз-а спрямо обществените конвенции и стереотипи, с персоналистичната светогледна парадигма, с променената гледна точка към света, с култа към новото, „сегашното“ и т. н. Върху основата на изследването на Цветанка Атанасова, с оглед на категориално-понятийната прецизност, се разграничават двата термина: модерност, разбрана като социокултурната ситуация, и модернизъм, разбран като естетическото проявление на модерността. Коментирайки тезите на Т. Адорно, дисертантът стига до важната постановка, че модернизмът е следствие от постоянното напрегнато движение между канонизаторски и деканонизаторски тенденции и че именно тази конкурентна борба, както би се изразил Св. Игов, е моторът на литературното движение. И все пак, въпреки коректно маркираните изследователски концепции, на изложението му липсва авторската метапозиция. Някакси сглобеният „колаж“ от чужди мнения и позиции не е „споен“ от личната гледна точка на дисертанта, от собствения му аналитичен език.

В края на първото десетилетие на 21. в. в българската литературоведска наука се появили убедителни, макар и спорадични, опити за алтернативно пренаписване на литературната история, която да се осмисли през оптики, различни от големия процесуален исторически разказ. Всички те се основават на необходимостта да се провокира литературноисторическата традиция, да се разклати статуквото, да се пренареди канонът, да се дискутират узаконените през последните десетилетия „списъци“ с имена и заглавия. Няма спор, че алтернативните спрямо традиционната литературна история подходи преоткриват пъстротата, богатството от нюанси на литературата ни от миналото. Правят я да изглежда различно и провокативно. И все пак, що се отнася до историческия разказ за една национална литература, проблематизирана в нейната цялост и единство, като преглед на националната литература, чиито явления са подредени диахронно и разгледани като развоен процес, смятам, че съществуващите литературноисторически опуси и периодизационни схеми, които предлагат автори като Св. Игов, Т. Жечев – са повече от адекватни. В тази посока на разсъждения приветствам решението на дисертанта да следва утвърдената от Св. Игов постановка за трите етапа в развитието на българския модернизъм: индивидуализмът на кръга „Мисъл“, формацията на символизма, представена най-вече от кръга „Звено“, авангардизмът на творците около сп. „Везни“ на Г. Милев, повлияни от европейския експресионизъм. Бързата смяна на модерните поколения динамизира литературния живот, внася нови жанрово-стилови характеристики, но променя и структурите на самия език, чрез който се артикулира художествеността.

В опита да се прецизират и разграничат понятия като исторически контекст, биографичен контекст, идеологически контекст, естетически контекст и пр. – някои от тях остават все така неясни, некатегоризирани. Например: „Биографичен контекст – под това понятие разбираме проблематичния автобиографизъм (персонализъм) у Пенчо Славейков и Яворов“.

Важното е, че всички гореизброени контексти могат да се мислят като общ културен контекст, в който се случват модернистичните дирения.

Втората глава – „Българският литературен модернизъм – критическо и образователно четене“ – е съставена от осем части. Тук отново се изговарят рамките на критическото и на образователното четене, видени и като последващи едно след друго, но и като паралелни. На места – на терминологично-понятийно равнище – се сливат литературна критика и литературна история, което е неправомерно: „Критическото четене съотнасяме към контекстите – всъщност то ги уплътнява, представя как литературните историци на съответната епоха четат модернизма“. Всъщност критиката е синхронната рецепция на художествените феномени и „критическият прочит“ на М. Кирилов се занимава преди всичко с нея. Тъкмо критиците са тези, които първи откриват и с инструментариума, с който разполагат, канонизират определени заглавия и имена. Това се случва от д-р К. Кръстев насетне, когато литературната критика се превръща в литературна институция. В повечето случаи образователният канон следва конструирания в литературното поле критически канон, но се наблюдават в различните културноисторически периоди и немалко разминавания по ред причини.

Струва ми се, че тук е мястото на една липсваща част в дисертационния труд, а именно проблематизирането на понятията национален литературен канон, образователен канон, субординацията между тях – с оглед на българския литературен модернизъм. Още повече, че през последните десетилетия се появила редица концептуални изследвания в тази посока.

Както вече споменах, М. Кирилов следва традиционната линейна литературноисторическа схема. Първият период, който дисертантът проследява, е от Освобождението до края на Първата световна война, макар че, както вече стана дума, за модернизъм не може да се говори непосредствено след Освобождението. Така че тук периодът не следва историческите жалони, голямата промяна се случва на прага между двата века. Безспорен е изборът на програмни текстове на българския модернизъм като „За тенденцията и тенденциозната литература“ и „Млади и стари“ на д-р К. Кръстев, „Тъгите ни“ на Д. Кьорчев, „Литературен манифест“ на Л. Андрейчин. Но тези текстове са по-скоро маркирани, някак стоят като анотирани, без задължителния аналитичен срез. Все пак в студията „За тенденцията и тенденциозната литература“ д-р К. Кръстев дава първото от теоретична гледна точка определение на изкуството, обособявайки неговата автономия спрямо света на обективното и емпиричното. И т. н., и т. н.

Дескриптивното начало доминира спрямо аналитичното, което не подобава на един сериозен дисертационен труд. За мен е недопустима липсата на позовавания на редица и монографии, и сборници със съвременни изследвания, посветени на д-р К. Кръстев, на Д. Кьорчев, на Ив. Радославов, които биха спомогнали за едно и аналитично задълбочаване, и контекстуално уплътняване, и идейно концептуализиране на изложението. Що се отнася до темата за Родината в текстовете на българските модернисти, необходимо е да се разгърнат разсъжденията в посока на това как се трансформира при тях отношението „човек-родина“ спрямо създадената от Вазов традиция например. Яворов, както сочи дисертантът, „черпи вдъхновение от четническото дело в Македония“ и с това сякаш се изчерпва темата за Родина у големия ни поет, без да се коментира стихотворението му „Родина“, което е ключово с оглед на проблематиката.

При „образователния прочит“ на периода е извършена сериозна емпирична работа. „Инвентаризирани“ са редица учебници, христоматии, за да се открие кои автори модернисти са лансирани в тогавашния образователен канон. Изводите са прецизирани с оглед на очертаната картина както в литературното, така и в образователното поле. Оказва се, че „образователното четене изостава от критическото“. Повече от необходимо е справянето с нов категориално-понятиен апарат, с тълкувателски инструментариум, за да не се стига до куриози като този модернистични творби да се четат като реалистични или фолклорни.

Следващата част на втора глава е „Българският литературен модернизъм от края на Първата световна война до 9 септември 1944 г. – критическо четене“. И тук преобладава описателното хронологично представяне на смяната на модернистичните направления. Важно е открояването на така наречената „лява критика“ и нейните силно идеологизирани, социологически по същество, прочити, загърбващи естетическите достойнства на редица шедьоври на българската литература. Допускат се някои неточности – трудно е да се определи например Яворовата „Градушка“ като творба, посветена на селото. Също така не е съвсем аргументирана тезата, че „новият художествен реализъм“ „след време ще се превърне в социалистически реализъм“. Не е задължително!

В частта, разгръщаща образователния прочит на периода, се разглеждат около двадесет учебни помагала, което е едно от достойнствата на работата. Става ясно, че в културно-образователен оборот вече са не само имената на индивидуалистите П. П. Славейков и П. К. Яворов, но и техният съратник от „Мисъл“ П. Ю. Тодоров., а също и представителите на българския символизъм – Т. Траянов, Хр. Ясенов, Ем. Попдимитров, но вече и Гео Милев. Откроява се тенденцията към обособяване, към сравнително автономизиране на образователното поле – „появява се първият опит за помагало по методика“. Това е период, в който властват паралелно множество партийно-политически модели, културно-обществени идеологеме, които няма как да не рефлектират върху хуманитарните проекти на епохата. И все пак, важен е изводът на докторанта, че „в учебниците политическата линия е по-слабо застъпена“, че „авторите на учебници запазват необременено съзнанието на българския ученик“. За сметка на това учебниците и учебните помагала са модерно структурирани върху един универсален тематично-проблемен принцип чрез рубрики като „Семейство“, „Родина“, „Природа“ и т. н.

Следващата част на втора глава е ориентирана към епохата на тоталитаризма (1944-1989 г.). Изложението се отличава с един акуратно систематизиран социокултурен и обществено-исторически преглед, с подчертано внимание върху отношенията между литературата и властта, училището и тоталитарната система. С право дисертантът отбелязва, че този период има своята предистория още във времето от първите десетилетия на 20. в. в критическата практика на Д. Благоев, Г. Бакалов, Т. Павлов, които подчиняват възприемането на художествеността на тясно партийни и идеологически задачи. Тяхната политическа и литературнокритическа дейност е груба намеса в света на изкуството. Те се стремят да подчинят литературата и мисиите на критиката на марксистическата и социалистическата идеология, при което се нарушава по възможно най-тенденциозния начин автономията на литературното поле.

Разбира се, датата 9 септември 1944 г. и новият държавно-политически ред не налага автоматично своя отпечатък върху професионалните занимания с литература. До 1947 г. културната среда и атмосфера в България е сравнително плуралистична, конкурентна. Все още новите властови институции не са се вградили категорично в литературата и изкуството, не са монополизирали културата, някои частни издателства и периодични издания продължават да бъдат трибуна на суверенното художествено и критическо слово.

Последва обаче груба и тенденциозна политизация на всички насоки в литературния живот. Критиката се оказва най-податливата на компромиси и съглашателства с властта литературна дейност. Десетилетия наред тя поема обслужващи роли и по същество представлява неавтентично говорене за литературата. Особено през 40-50-те години литературната критика е критика на блокираното четене, тя лишава българската литература от професионални, вдълбочаващи се в текста интерпретативни модели и идеи. В този смисъл – съвсем не бих твърдяла, че литературната критика „в лицето на Пантелей Зарев, Пенчо Данчев, Стоян Каролов, Богомил Райнов е в апогей“, след като „критиците имат основна задача: да елиминират опозицията и да конструират новия канон“.

Тук ми се искаше да видя разгърнат проблематизиращ разказ за това с какви механизми и инструменти, с какви „обяснителни режими“ властта остракира определени класици, а след това ги завръща в канона, тъй като е безсилна да се справи с тяхната популярност и влияние. Но също така е важно, че самият соцреалистически канон не може да издържи само с имена като Дим. Полянов, Г. Кирков, Ст. Ц. Даскалов и пр. Но би било да се види и каква е съдбата на авторитетните ни критици в едно свръхполитизирано литературно поле – Вл. Василев, Ив. Мешеков и др. И още – много е важно да се изясни как властово ориентираната критика, респективно образователните институции, фаворизират едни творби от авторския корпус, а маргинализират други, както и да се коментира господстващата тенденция да се дели творчеството на даден автор на периоди. Тенденция, оказала трайни щети върху осмислянето на наследството на „единния и раздвоения“ Яворов например.

Че „поетите модернисти в антологиите от това време са представени оскъдно“ е напълно вярно, но с днешна дата трудно можем да формулираме, че акцентът е „върху техните фолклорни (П. П. Славейков) и социални творби (Яворов). Може би става дума за фолклорните стилизации на авторите от кръга „Мисъл“.

Сред съществените изводи е този, че „Анализираният период се откроява с модернизиране на критическите тези и критическия език, което означава, че учебната литература не следва сляпо канона, наследен от критиката, а го разчупва, прекроява и моделира“. Оказва се, че образователното поле в някаква степен се е еманципирало спрямо политико-идеологическите конюнктури и си позволява моменти на надхитряне на властта. Смятам, че тук е „напипан“ твърде интересен и важен сюжет от социокултурния контекст на времето, който би могъл да се разгърне в отделна статия/студия.

Последната част на втора глава е посветена на времето след 1989 г. до на наши дни. Направени са съответно критически и образователен прочит на българския литературен модернизъм. Прави впечатление вещата реконструкция на променения социокултурен и обществено-политически контекст, който предполага и преосмисляне/освобождение на литературния канон от десетилетните държавноидеологически наслоения. Идва времето на

така наречените „преоценки“, при което българският модернизъм вече се историзира и тълкува от художествено-естетически позиции, осмисля се „като естествен процес, звено в нашата национална литература, което същевременно я европеизира“. Подобаващо са разгледани ключови трудове на Т. Жечев, Стоян Илиев, Ал. Йорданов, Св. Игов, Вл. Атанасов, Б. Пенчев, В. Стефанов, Д. Добрев, А. Дамянова и др., които променят гледната точка, изследователските хоризонти към явлението. Идејногенеративно например е схващането на Св. Игов във връзка с периодизацията на литературната ни история, че на прелома между 19. и 20. в. няма никакъв ярък исторически жалон, но именно тогава се осъществява един голям преход в българския литературен развой. С други думи, концептуалният литературен историк предлага литературните епохи да се мерят не по границите им, които са винаги условни, а по върховете, по средищата им. И именно в тази посока, смятам, са усилията на настоящата работа – тя се занимава не само с модернизма като художествено-естетическо и социокултурно явление, но и с неговите върхови представители, с класиците на модерната българска литература.

Разбира се, след демократичните промени настъпва нов рецептивен период спрямо класиката. И действително на книжния пазар се нароиха десетки и десетки издания с „нови прочити“, „преоценки“ и пр., при което често пъти от позицията на поредната модна школа те стигаха до интерпретаторска неадекватност спрямо „обекта на коментара“. В тази посока добре е да се проследи дали всички предлагани „нови прочити“ са тълкувателски съответни на модернистичните творби и как една силно идеологизирана, извън-литературна интерпретаторска парадигма се сменя с друга, влизаща „отвън“ интерпретаторска и методологическа схема дори в изследователското творчество на един и същи автор.

Стъпвайки върху базовото изследване на Вл. Атанасов „Методика на литературното образование. Двадесет години по-късно“, дисертантът прави аналитичен преглед на учебните помагала в епохата на демократичните промени – смяна на теоретико-методологическите принципи, на категориално-понятийния апарат, изобщо наличие на интерпретаторски плурализъм в образователната среда, при което „ученикът – както настоява М. Кирилов – е „реабилитиран“ в открита и диалогична образователна функция“. Свършило е времето на „единствения прочит“ на литературата, за да се възприеме постановката, че колкото повече тълкувания инспирира една творбе, толкова по-сигурен е нейният ранг на класическа. Коментирайки учебниците, съставени от литературоведи като Милена Цанева, Т. Жечев, Св. Игов и др., авторът всъщност показва как се възвръща континуитетът в българското литературно образование спрямо епохата от преди 1944 г. Много съществена е забелязаната тенденция към засилване на теоретиколитературните знания за сметка на историколитературните, към въвеждане на интертекстуалния подход при тълкуване на модернизма и неговите художествени шедеври.

Последната трета глава на дисертационния труд „Ключови модернистични образи в образователното четене и разработки на уроци“ има, така да се каже, по-прагматична насоченост с оглед на полагането на литературния модернизъм в образователната среда. Отделните части са структурирани спрямо предварително избрани смислово-тематични ядра. Съвсем резонно, с оглед на новаторското разбиране и тълкуване на автономията на творческата фигура от модернизма – първото сред тях е „Творецът“. Аналитичните разсъждения съответно върху емблематични в избраната посока творби на П. П. Славейков и П.

К. Яворов биха могли да се задълбочат, като се използват редица съвременни интерпретации върху тях (Вж. например поредицата „Разночетения. Съвременни интерпретации“ на издателство „Слово“). Лично на мен ми липсва тук стихотворението на П. П. Славейков „Луд гидия“, както и предложената интерпретация на творбата от Вл. Атанасов, която считам за един от класическите прочити на българската литература.

Безусловно адмиравам вкарването в активен образователен оборот на Дебеляновото стихотворение „На Пенчо Славейков“, но ми е трудно да го възприемам като свързано с „идеята за невъзможното завръщане“. Напротив, това е творба на завръщането, на пиетета на представител на друго поколение към „жреца войн“, който „като слънце слезе в мрака,/ от блясък царствен озарен“.

Смятам за смислотворчески анализите и разработката на урок „Човекът и светът в творчеството на П. Яворов и Д. Дебелянов“. Загатнатите интертекстуални връзки, смисловите асоциации, но и типологическите разлики между наследствата на двамата модерни поети задълбочават вникването в техните сложни художествени светове, но и за сетен път акцентират върху никога негубещите давност екзистенциални преживявания на човека и неговото място в света.

Приветствам избора и на третото смислово-тематично ядро „Човекът и изгубеният рай в творчеството на П. К. Яворов и Г. Милев“. Убедена съм, че „Септември“ е сред най-сложните за тълкувателско „разплитане“ и трудно разбираеми творби в националния образователен канон, обраснала с редица идеологемни клишета и политизирани прочити през десетилетията. Затова категорично препоръчвам дисертантът да се запознае с изследването на Димитър Ефендулов, впрочем дългогодишен учител по български език и литература, „Религиозни първообрази в поемата „Септември“ на Гео Милев“ от 1999 г. Проблемът за „земния рай“, за дръзките опити на човека на 20. в. към самообожествяване е не само нравствено-религиозен, културно-цивилизационен, а фундаментален хуманитарен проблем. Ето защо считам формулираната урочна тема „Човекът и изгубеният рай“ за находка.

Заключението в синтетично-формулиращ дух систематизира направените изводи и обобщения в разработката. Може да се каже, че националният литературен канон се конструира в пресечната зона на критическото и образователното четене, че именно в образователна среда се „изпробва“ издръжливостта на литературните шедьоври и в този смисъл дисертацията на М. Кирилов е още една гледна точка към този така актуален проблем още от 20-те години на 20. в. и за литературознанието, и за образованието.

В заключение - предлагам на Научното жури да присъди на Методий Първанов Кирилов образователната и научна степен „доктор“.

16. 09. 2021 г.

проф. д-р Антония Велкова-Гайдаржиева: